

Vereniging voor Terpenonderzoek

VAN WIERDEN EN TERPEN

Nieuwsbrief nummer 24 (december 2019)

Inhoudsopgave

Nieuwe gegevens over de 'gefrustreerde terpen' in Paddepoel <i>Jasper Huis in 't Veld & Yftinus van Popta</i>	p.3
Terpenschatten in de tentoonstelling “Wij Vikingen” in het Fries Museum <i>Diana Spiekhout</i>	p.4
Archeologisch rijksmonument gemarkeerd met hekpalen <i>Jelle Arjaans</i>	p.5
Een derde doorboord voorhoofdsbeen van een kalf: uit Tritsum <i>Wietske Prummel en Ernst Taayke</i>	p.7
Een middeleeuwse wierde aan de Riekele Prinsstraat in Ten Boer <i>Cuno Koopstra</i>	p.8
Nieuw Kennis- en Informatiecentrum Terp Hegebeintum <i>Jelle Arjaans</i>	p.10
Marsum bij Appingedam rond 1906 <i>Egge Knol</i>	p.12
Reisverslag: Op zoek naar de Noord-Nederlandse terpbewoners in Denemarken <i>Tessa Krol</i>	p.13
Een aanvulling op ons pleidooi voor een structurele landschapshistorisch-aardkundige inspectie <i>Mans Schepers, Ben Westerink & Erik Meijles</i>	p.16
Activiteitenverslag Vereniging voor Terpenonderzoek 2018 <i>Annet Nieuwhof</i>	p.16
Verenigingswinkel 2019	p.18

Afbeelding op de voorzijde: De wierde Marsum bij Appingedam rond 1906.

Nieuwe gegevens over de 'gefrustreerde terpen' in Paddepoel

Jasper Huis in 't Veld & Yftinus van Popta

In 1964 startte de aanleg van de nieuwe stadswijk Paddepoel, gelegen in een voormalig kweldergebied ten noordwesten van de stad Groningen. Bij de voorbereidende graafwerkzaamheden werden scherven uit het begin van de jaartelling aangetroffen. Deze vondst was de aanzet voor grootschalig onderzoek door het toenmalige Biologisch Archeologisch Instituut (BAI). In een half jaar tijd werden verschillende vindplaatsen in het gebied archeologisch onderzocht: Paddepoel I, II en III. Het bleek te gaan om kleine nederzettingen die op lage podia waren gevestigd. De nederzettingen stamden allemaal uit een betrekkelijk korte periode: 100 jaar voor tot 100 jaar na Christus. Nadien raakten de podia bedekt met een dikke natuurlijke kleilaag: vandaar de poëtische omschrijving 'gefrustreerde terpen'. Het gebied bleef grotendeels onbewoond en bestond tot aan de stadsuitbreiding uit grasland. Na de opgravingen werd het gebied met een meter dik pakket zand opgehoogd, waarop de wijk vervolgens is gebouwd.

In het voorjaar van 2019 zijn in de Planetenlaan, in het noorden van Paddepoel, de leidingen voor een warmtenet aangelegd. De Planetenlaan bevindt zich direct ten noorden van de vindplaats Paddepoel III. Het graven van de leidingsleuf (c. 550 m lang, 2,5 m breed en 2 m diep) is daarom uitgevoerd onder begeleiding van archeologen van RAAP Archeologisch Adviesbureau. Bij het onderzoek bleek de oude bodemopbouw nog grotendeels intact aanwezig te zijn onder het in de jaren 60 opgebrachte zand. Deze bodemopbouw bestaat uit een bouwvoor met daaronder een pakket siltige klei waarin twee zogenaamde vegetatielagen voorkomen: donker gekleurde humeuze lagen, waarvan de onderste uit de midden ijzertijd stamt en de bovenste vermoedelijk uit het einde van de Romeinse tijd of het begin van de vroege middeleeuwen. De grondsporen uit het begin van de jaartelling bevinden zich direct boven de onderste vegetatielaag. In het oostelijke deel van de sleuf werden enkele sloten aangetroffen waarvan duidelijk is dat ze bij Paddepoel III hoorden. Vlakbij de kruising met de Uranusstraat bleek zich nog onbekende vindplaats te bevinden, die wat betreft aard en datering volledig vergelijkbaar is met de bekende Paddepoel-vindplaatsen. Ook hier gaat het waarschijnlijk om een kleine nederzetting, hoewel de beperkte omvang van de sleuf al te vergaande interpretaties onmogelijk maakt. Op een niet gepubliceerde schetskaart die door de bodemkundige A.E. Clingeborg is vervaardigd, staat juist op deze plek een kleine huisterp aangegeven. Tijdens de opgravingen in de jaren 60 is deze klaarblijkelijk niet opgevallen. Ter hoogte van de nieuwe vindplaats zijn in de leidingsleuf verschillende nederzetting-gerelateerde grondsporen aangetroffen waaronder paalsporen, greppels, waterkuilen en mestkuilen. In deze sporen is relatief veel nederzettingmateriaal aangetroffen bestaande uit tientallen fragmenten van terpaardewerk (enkele nagenoeg complete potten), resten van dierlijk botmateriaal en resten van graan. Verder onderzoek zal in de komende maanden meer duidelijk verschaffen over de aard en datering van deze nieuwe vindplaats.

Een mestkuil in het vlak. Foto: RAAP.

Een sloot in het profiel. Foto: RAAP.

Terpschatten in de tentoonstelling “Wij Vikingen” in het Fries Museum

Diana Spiekhout

Piraten uit de vroege middeleeuwen

Dat Vikingen geen helmen met hoorns droegen is inmiddels al bij het grote publiek doorgedrongen dankzij series als *Vikings* en *The Last Kingdom*. Minder bekend is hoe we ons de Vikingactiviteit in het kustgebied van de Lage Landen tussen de Zwin en Wezer, dat toen Frisia werd genoemd, moeten voorstellen. Waren de Friezen louter hulpeloze slachtoffers, zoals vele geestelijke schrijvers uit die tijd ons willen laten geloven? Gaandeweg de tentoonstelling *Wij Vikingen*, die tot 15 maart 2020 te zien is in het Fries Museum in Leeuwarden, ontdekt de bezoeker aan de hand van prachtige archeologische objecten uit Noorwegen, Engeland, Zweden, Ierland en Nederland dat dit beeld niet zo zwart-wit is. Uit recent onderzoek blijkt namelijk dat niet alleen Scandinaviërs, maar ook Friezen, “op viking” konden gaan. Want Viking zijn is een levensstijl. Het woord komt in het Oud-Engels al in de achtste eeuw voor en betekent piraat.

Zaalfoto. Foto: Ruben van Vliet

Maritieme wereld

Reizen over land was destijds in de Lage Landen niet eenvoudig. Het kustgebied en het binnenland waren van elkaar gescheiden door een dik pakket slecht toegankelijk veen. Voor de Friezen was het daarom makkelijker om per schip naar Denemarken te varen dan te voet naar Oldenzaal te reizen. Dat er in de vroege middeleeuwen naast handel ook uitwisseling van taal en cultuur rondom de Noordzee plaatsvond is dan ook niet verwonderlijk. Niet het land, maar het water vormde in die tijd de verbinding tussen gebieden. Het schip was belangrijk voor handel en de uitwisseling van sociale en culturele ideeën. Via de zee arriveerden echter ook op buit beluste Vikingen in Frisia. Sommige Friezen sloten zich vrijwillig aan bij deze vaak uit Scandinavië afkomstige piratenbendes. Wanneer je “op viking” ging, voer je samen met je wapenbroeders en mogelijk ook -zusters op een schip de zeeën over op zoek naar rijkdom en avontuur.

Koning uit een schaakspel, gevonden in Leeuwarden, 1100-1200. Fries Museum, Leeuwarden | Collectie Koninklijk Fries Genootschap. Foto: Tom Haartsen

De terpschatten

In de tentoonstelling zijn naast bruiklenen van elders veel archeologische objecten uit de terpen te zien. Het gaat om schatvondsten, wapens, textielresten, benen werktuigen en zelfs enkele glazen voorwerpen. Ze illustreren enerzijds dat de verbondenheid met de Scandinavische wereld in de Vikingtijd doorging, maar anderzijds laten ze ook zien dat de aanvallen ook een reële dreiging waren voor de Friezen. Zo zijn de meeste zilverschaten uit het terpengebied begraven in de periode dat de Vikinggraaf Rorik en zijn neefje Rodulf in Frisia actief waren. Nieuwe metaaldetectievondsten met Scandinavische stijlkenmerken wijzen er daarentegen op dat er mogelijk Scandinaviërs onder de Friezen woonden. Het gaat om persoonlijke objecten, zoals fibula's, leerbeslag en sieraden op de huid.

Nieuwe publicatie

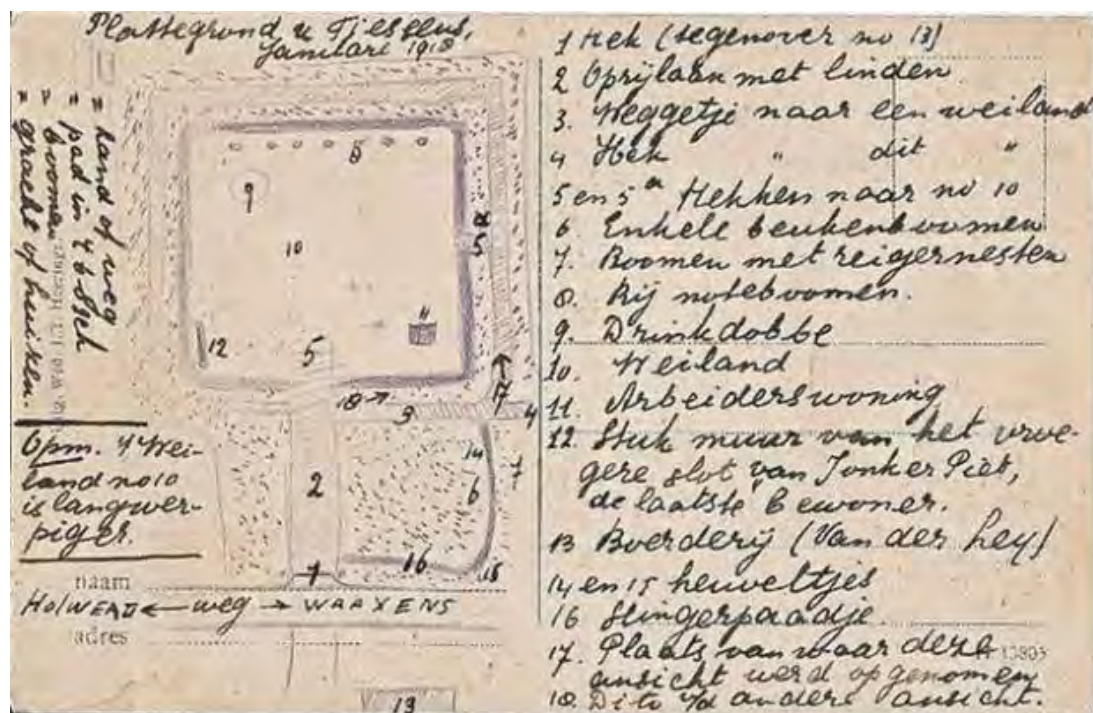
Speciaal voor de tentoonstelling is een publicatie gemaakt waarin artikelen staan op het gebied van archeologie, geschiedenis en landschap met betrekking op Vikingen in de Lage Landen. De auteurs zijn onderzoekers of conservatoren die actief met dit onderwerp bezig zijn. Zo hebben Gilles de Langen en Hans Mol een vernieuwend artikel geschreven over de impact van de Vikingaanvallen op het Christianiseringsproces. Mans Schepers en Peter Vos schetsen voor de lezer het natuurlijke landschap en Egge Knol en Diana Spiekhout gaan in op het dagelijks leven in het terpengebied. Dat de Friezen met de Scandinavische wereld verbonden waren in de Vikingtijd toont Nelleke IJssennagger in haar bijdrage aan. Uiteraard mag een artikel over scheepsbouw van de hand van Will Brouwers en Martijn Manders niet ontbreken, aangezien de schepen het verbindende middel in de Vikingtijd waren. Diana Spiekhout en Jelle Schokker hebben zich beziggehouden met de archeologie van de Vikingen in het Nederlandse bodemarchief en Annemarieke Willemsen heeft een bijdrage geschreven over Dorestad in de Vikingtijd. De grote artikelen worden afgewisseld door kaderteksten over objecten uit de tentoonstelling. Ze zijn geschreven door Kees Veelenturf en Sjoerd Looper. Grytsje Kleinstra heeft verschillende spannende historische verhalen hertaald voor het boek. De 'kers op de taart' vormt de landschapsreconstructie van het terpengebied in de Vikingtijd. Deze afbeelding is gemaakt door Ulco Glimmerveen met input van de onderzoekers Mans Schepers, Peter Vos en Daniël Postma.

Archeologisch rijksmonument gemarkeerd met hekpalen

Jelle Arjaans

Bij Waaxens (Fryslân) ligt een oude terp Tjessens, die teruggaat tot het begin van onze jaartelling, en dus honderden jaren is bewoond en bewerkt. De terp Tjessens ligt in het Friese kleigebied tussen Holwerd en Dokkum, even ten noorden van Waaxens. De terp is aangelegd op de grote Oostergose kwelderwal die van Holwerd richting Dokkum loopt.

De terp was ook de plek waar vanaf de late middeleeuwen de state Tjessens heeft gestaan. De state is vanaf de late 19^e eeuw afgebroken, in 1880 was er reeds sprake van afbraak en in 1896 wordt de afbraak van het hoofdgebouw met stalling aanbesteed (Wumkes). De laatste bosschages van het parkbos zijn in de jaren 1940-45 als brandstof gebruikt. (van den Berg p. 104-105). Het enige dat nog rest zijn delen van watergangen die rond de state lagen. De oude terp is als een flinke bolling te onderscheiden in het vlakke landschap.

Plattegrond van Tjessens januari 1918

De terp en voormalig terrein van de state Tjessens is een archeologisch rijksmonument. Het terrein was lang in gebruik als grasland, maar enkele jaren geleden wilde de gebruiker het land gaan gebruiken als akkerland. Vanuit het archeologisch belang gekeken is akkerbouw op een dergelijk archeologisch rijksmonument een hele uitdaging en niet verschoont van risico's. Door jaarlijks ploegen zal afvlakking van de terp ontstaan en kunnen er archeologische resten bloot komen te liggen en vergaan.

Na een wat moeizaam begin, en zelfs een rechtszaak, zijn de gebruiker en de RCE een uniek archeologisch instandhoudingsexperiment aangegaan. De huidige gebruiker heeft namelijk in overleg met de Rijksdienst en de gemeente Noardeast-Fryslân (voorheen Dongeradeel) de grond met 30 cm opgehoogd om zo te voorkomen dat hij met ploegen de archeologische resten beschadigt.

Dit is de eerste plek in Nederland waar een dergelijk experiment wordt uitgevoerd. De RCE volgt het experiment nauwgezet en doet jaarlijks hoogtemetingen om te bepalen of de ophogingslaag slijt. Tot nu toe zijn de resultaten bemoedigend.

De hekpalen met zicht op de terp. Foto: J. Arjaans

Door een gezamenlijke initiatief van de gemeente Noardeast-Fryslan en de RCE om het monument in het landschap duidelijk te markeren zijn recent twee hekpalen geplaatst, die de voormalige toegang van de state Tjessens markeren. Tussen de pijlers door is er goed zicht op de opgehoogde terp die zich duidelijk boven het landschap verheft. Een mooi initiatief waarmee de archeologie en de cultuurgeschiedenis van ons landschap onder de aandacht wordt gebracht.

Bronnen:

Herma M. van den Berg, Noordelijk Oostergo De Dongeradelen, SDU Den Haag 1983

RAM 240: Aarde op de terp – Booronderzoek en veldkartering op de terp Tjessens (gemeente Waaxens) in het kader van ophoging M. van der Heiden, J. van Doesburg & J. Stöver Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2017 (noot Jelle – gemeente is fout moet Dongeradeel zijn)

Website RCE

Een derde doorboord voorhoofsbeen van een kalf: uit Tritsum

Wietske Prummel en Ernst Taayke

In het jubileumjaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek berichtten Wietske Prummel en Arjan Hullegie over twee benen schijfjes gesneden uit voorhoofsbeenderen van pasgeboren kalveren uit Arkum en Groot-Saksenoord. De schijfjes zijn in het midden doorboord. Er is geen glans of slijtage van gebruik op de schijfjes te zien. Zij dateren uit respectievelijk de late ijzertijd of het begin van de vroeg-Romeinse tijd (op zijn laatst eind 1^e eeuw v.Chr.) en de late ijzertijd (200 v. Chr. – 50 n.Chr. Beide objecten werden aangetroffen in sloten (Prummel & Hullegie 2016).

Uitgesneden en doorboord hersenpangedeelte van het rechtervoorhoofsbeen van een pasgeboren kalf uit Tritsum, vondstnummer 2405. Links: de buitenzijde, rechts: de binnenzijde van het bot. Foto Wietske: Prummel

Op de bovenste zolder van de afdeling archeozoölogie van het GIA/RUG staan sinds jaar en dag twee doosjes met botmateriaal van de opgraving Tritsum (1958-1961). Zij bevatten de vogelbotten die Anneke Clason onderzocht voor haar publicatie over vogelvondsten uit Friesland (Clason 1979) en benen werktuigen. In maart 2019 keek de eerste auteur toevallig in de doos met bewerkt bot uit Tritsum en vond daar een derde doorboord voorhoofsbeen van een kalf, identiek aan de beide vondsten uit Arkum en Groot-Saksenoord, met vondstnummer 2405.

Net als bij de schijfjes uit Arkum en Groot-Saksenoord werd het bolle hersenpangedeelte van het voorhoofsbeen losgesneden van het smallere gedeelte boven de oogkassen. Het rondje dat daarbij ontstond werd in het midden doorboord. Dat gebeurde van buitenaf. De doorboring van het schijfje uit Tritsum is niet helemaal compleet. Er is een stukje bot blijven zitten. Evenmin als de schijfjes uit Arkum en Groot-Saksenoord is het schijfje afgesleten of gaan glanzen. Wel ontbreekt er een stukje van de rand.

De tweede auteur traceerde in het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis de aardewerkvondsten met vondstnummer 2405. Dit bleken zes scherven te zijn, waarvan vier in de late ijzertijd gedateerd kunnen worden. Hieronder zijn twee randfragmenten met streepbandversiering (typen Westergo Gw4a en Gw4d). Twee kleinere scherven zijn flink ouder, 5^e of 6^e eeuw v.Chr. Toch zal het grondspoor en daarmee het doorboorde voorhoofsbeen uit de late ijzertijd dateren. Het schijfje uit Tritsum komt dus net als de schijfjes uit Arkum en Groot-Saksenoord uit de late ijzertijd.

Vondstnummer 2405 is aangetroffen in de vulling van een iets gebogen verlopende sloot aan de noordoostzijde van de ijzertijd-terp. In het vondstenboek waarin H. Praamstra, de technische leider van de opgraving, de boekhouding bijhield, staat het nummer omschreven als vlakvondst op vlak 9. Naderhand heeft hij het toegeschreven aan een sloot, spoor 21. Het schijfje uit Tritsum komt dus vermoedelijk eveneens uit een sloot.

De twee randfragmenten met streepbandversiering, met vondstnummer 2405, Tritsum, Links variant Westergo Gw4d (rand met twee facetten) en rechts Gw4a, met eenvoudig randprofiel. Foto Henk Faber Bulthuis, Noordelijk Archeologisch Depot

Twee decennia na de opgraving vervaardigde Praamstra een serie van 13 nettekeningen, ditmaal in glooiende, meer met de terpopbouw corresponderende vlakken. Vondstnummers ontbreken helaas. Op deze tekeningen valt de sloot goed te volgen. Hij is voor het eerst te zien op vlak 8, op een diepte van ca. 40 cm -NAP, onder een rechthoekig podium waarop in de Romeinse tijd minimaal één boerderij stond. Op vlak 9 is de sloot twee meter breed. Op vlak 10 (ca. 0.80 m -NAP) is de sloot nog steeds goed zichtbaar. Op het onderste opgravingsvlak (ca. 1.05 m -NAP) is een vrijwel identiek verlopende sloot afgebeeld, met een ander spoornummer.

De vindplaatsen van de drie vondsten liggen alle in de westelijke helft van Friesland, op korte afstand van elkaar: van Arkum naar Groot-Saksenoord is 11 km, van Groot-Saksenoord naar Tritsum 2 km. Uit andere delen van het terpen- en wierdegebied zijn deze schijfjes niet bekend. Een oproep op de internationale e-maildiscussielijst ZOOARCH wie dergelijke schijfjes elders had gezien, leverde geen resultaat op. Voorlopig houden we het erop dat het maken van deze schijfjes een specialiteit is voor dit deel van Friesland in de late ijzertijd. Dan de vraag: wat deed men met deze schijfjes. Prummel & Hullegie opperden dat het uitsnijden van de schijfjes uit het voorhoofdsbeen, het doorboren en het in een sloot werpen als geheel een magische of rituele handeling vormde. Dit kan ook voor het schijfje uit Tritsum hebben gegolden.

De vindplaatsen van de drie uitgesneden en doorboorde schijfjes voorhoofdsbeenen uit Friesland op een kaart met de oude gemeentelijke indeling. 1. Arkum, 2. Groot-Saksenoord, 3. Tritsum. 1. en 2: gemeente Súdwest-Fryslân, 3: tot 2018 gemeente Franekeradeel, daarna gemeente Waadhoeke.

Met dank aan Amy Kuiper en Henk Faber Bulthuis van het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis.

Literatuur:

Clason, A.T., 1979: Subfossiele vogelvondsten in Friesland. In: D.T.E. van der Ploeg, W. de Jong, M.J. Swart, J.A. de Vries, J.H.P. Westhof, A.G. Witteveen & B. van der Veen (red.) *Vogels in Friesland III* (= dr. J. Botke-rige 12), Leeuwarden, 937-944.

Prummel, W. & A.G.J. Hullegie, 2016: Bewerkte voorhoofdsbeenderen van pasgeboren kalveren uit drie terpen. In: A. Nieuwhof (red.), *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden* (= Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 98), Groningen, 165-170.

Een middeleeuwse wierde aan de Riekele Prinsstraat in Ten Boer

Cuno Koopstra

Inleiding

In verband met de realisatie van een nieuw Kindcentrum aan de Riekele Prinsstraat in Ten Boer (gemeente Groningen), heeft in september jongleden een opgraving plaatsgevonden, uitgevoerd door MUG Ingenieursbureau. Vooronderzoek had uitgewezen dat zich binnen de contouren van het bouwplan resten van een middeleeuwse wierde bevinden. In de jaren '90 was deze wierde al voor een deel onderzocht in verband met de aanleg van een aantal wegcunetten aan de overzijde van de Riekele Prinsstraat.

Onderzoekresultaten

Uit het onderzoek is gebleken dat de aangetroffen resten deel uitmaken van de randzone van de wierde. Resten van gebouwen zijn niet aangetroffen. Wel is een tweetal waterputten aan het licht gekomen, alsmede een aantal afvalkuilen. De onderzochte wierde blijkt te liggen aan een zijtak van de Fivel. In de laatste werkput kwam een natuurlijke geul aan het licht met een diepte van meerdere meters en een breedte van ca. tien

meter. Vermoedelijk is de locatie door de mens in gebruik genomen, toen de betreffende geul al voor een aanzienlijk deel was verland. De hoogste vullingen blijken vertrapt door vee. Waarschijnlijk stond in deze fase nog slechts een dunne en dus waadbare laag water in de geul van slechts enkele decimeters.

De Geul in het profiel. Foto: MUG Ingenieursbureau

Tijdens het onderzoek konden twee afzonderlijke bewoningsfasen worden herkend. De eerste fase is te situeren in de tweede helft van de 8^e en/of de eerste helft van de 9^e eeuw, de fase waarin de geul dus nog enigszins watervoerend was. Deze fase wordt gekenmerkt door een twintig centimeter dik ophogingspakket dat bestaat uit gele, zavelige, vondstloze klei. Deze wierdelaag wordt afgedekt door een vijftien centimeter dikke, donkergekleurde leeflaag. De donkere kleur is te danken aan organisch afval. Naast kogelpotscherven zijn uit de laag ook fragmenten van import aardewerk geborgen. Het betreft zogenaamd Badorf aardewerk uit het Duitse Rijnland. Dit type aardewerk wordt gekenmerkt door een crèmekleur en een radstempeldecoratie.

De leeflaag, alsmede de geulvullingen, worden afgedekt door een ophogingspakket van enkele decimeters. Deze laag valt te scharen onder de tweede bewoningsfase. Op basis van het aangetroffen aardewerk is deze te plaatsen in de periode 850-1100. Waarschijnlijk is de wierde rond 1100 verlaten en diende het toenmalige bewoningsareaal voortaan een agrarisch doel. Het leefniveau van deze bewoningsfase is opgenomen in de bouwvoor.

Publiek en schooljeugd

Zowel het publiek als de schooljeugd van Ten Boer hebben het onderzoek van dichtbij kunnen meemaken. Voor het publiek werd tijdens Open Monumentendag een open dag georganiseerd. Geïnteresseerden konden niet alleen kennis nemen van de sporen in de opgravingsput, maar ook van het aangetroffen aardewerk dat bij de keet lag uitgesteld. Bovendien kon men worden 'terug geflitst' in de tijd dankzij een *virtual reality* presentatie. Kinderen uit groep 5 tot en met 8 van OBS de Huifkar en CBS de Fontein hebben twee dagen mogen mee helpen met het onderzoek. Onder begeleiding hebben de kinderen de stort van de opgraving nagezocht op aanwezigheid van vondsten. Hierbij werden ze onder meer bijgestaan door amateur archeoloog Aldwin Wals die ze liet zoeken met een metaaldetector. Alle vondsten zijn meegenomen naar school en ter plaatse schoongemaakt en bestudeerd. Op dit moment maken de kinderen een eigen opgravingsverslag met

tekeningen, verhalen en gedichten en dit zal worden bijgevoegd bij het officiële rapport en ook als zodanig worden gepresenteerd en overhandigd aan de gemeente en provincie.

Tekening gemaakt door een van de basisschoolleerlingen

Nieuw Kennis- en Informatiecentrum Terp Hegebeintum

Jelle Arjaans

Tijdens de presentatie van Jaarverslag 101 in Hegebeintum heb ik een korte presentatie gegeven van de nieuwbouwplannen van de Stichting Terp Hegebeintum. Het leek ons een goed idee om in de nieuwsbrief nog even stil te staan bij deze plannen.

De aanleiding voor de nieuwbouwplannen is meerledig. Eind jaren 80 van de vorige eeuw zijn er grote herstelwerkzaamheden aan de verzakkende terp van Hegebeintum uitgevoerd. Dit na het voeren van een grote actie Redt Hegebeintum om het benodigde geld bij elkaar te krijgen. Tijdens die werkzaamheden werden er twee directieketen als "museum" ingericht (14-07-1989) met vondsten van Hegebeintum en het naburige Oosterbeintum. De inrichters waren onze leden Egge Knol en Evert Kramer.

Het huidige bezoekerscentrum met op de achtergrond de 12^e-eeuwse Romaanse kerk

Dit was in feite een voorloper van het huidige houten bezoekerscentrum aan de voet van de terp in Hegebeintum, dat dateert van 1991 en bestaat uit enkele voormalige noodlokalen van de bijzondere basisschool te Hallum. Het gebouw heeft jarenlang naar tevredenheid onderdak geboden aan de activiteiten van Terp Hegebeintum – eerst Stichting Rekreaasje (op 31-12-2018 zijn de naam en de statuten gewijzigd). Het gebouw is nu echter sleets, te klein, vraagt steeds ingrijpender onderhoud en is bepaald niet energie zuinig met het enkele glas en de oude gasgevelkachel; met andere woorden: het is onpraktisch en afgeschreven.

Het gebouw is het bezoekerscentrum voor de terp en de 12^e -eeuwse Romaanse kerk bovenop de terp. De kerk is eigendom van Stichting Alde Fryske Tsjerken. Sinds 2000 huisvest het bezoekerscentrum ook een archeologisch steunpunt met als thema grafcultuur. De presentatie is net als het gebouw gedateerd en aan een opfrisbeurt toe. De huidige opstelling is bijna “een museum in een museum” te noemen.

In 2015 waren er opnieuw herstelwerkzaamheden nodig aan de kerk en met name de toren, die verzakte. Om de toren te stabiliseren en daarmee de verzakking een halt toe te roepen is onder de toren een betonnen plateau op 15 meter lange palen aangebracht. De stand van de toren is niet gecorrigeerd maar gefixeerd op de stand van 2015. Deze activiteit trok veel belangstelling en versterkte het besef bij het bestuur van Terp Hegebeintum van de noodzaak tot nieuwbouw.

Een eerste ontwerp, waarbij de 9 meter lange boorkolom, die bij de werkzaamheden aan de toren beschikbaar kwam, bepalend was voor de vorm van het gebouw, kon op veel steun rekenen, echter bij de inwoners van Hegebeintum stuitte het op verzet. Zodanig zelfs dat het bestuur dit plan heeft laten varen.

Het huidige ontwerp kan op meer steun van de bevolking rekenen. Het nieuwe kennis- en informatiecentrum komt op dezelfde plaats te staan als het huidige gebouw. Bezoekers krijgen op de bovenverdieping vrij uitzicht op de terp en kerk, zonder dat omwonenden worden gestoord in hun privacy. Misschien ook dat er nog een pad komt dat rechtstreeks naar de terp leidt. In het gebouw komt zeker ook de dwarsdoorsnede van de geconserveerde negen meter lange boorkolom die in 2015 tegelijk met de reddingsoperatie van de toren uit de terp is gehaald.

Hegebeintum trekt nu jaarlijks zo'n 8000 bezoekers. Dat zijn voornamelijk mensen die de kerk met zijn unieke collectie rouwborden bekijken, toeristen ook die belangstelling hebben voor de historie van het terpenland en archeologie. De nieuwe voorziening zal een impuls zijn voor het toerisme in de regio, is de verwachting. In het nieuwe informatiecentrum komen de mogelijkheden om meer te doen aan informatie, films, educatie en horeca. Ook komen er presentaties van It Fryske Gea en Wetterskip Fryslân.

Het nieuwe Kennis- en Informatie centrum Terp Hegebeintum

Voorwaardelijk voor de uitvoering van de plannen zijn natuurlijk de financiën. In juni 2019 werd bekend dat de subsidieaanvraag bij het Waddenfonds werd gehonoreerd. Het Waddenfonds steunde de plannen van het bestuur door middel van een subsidie van een half miljoen euro. Met de reeds eerder verworven subsidies was daarmee de financiering van de nieuwbouw rond en kon er een begin worden gemaakt met de uitvoering. De begroting voor het gebouw en aanpassing van de omgeving is ruim 1 miljoen euro. (ter vergelijking het huidige gebouw is indertijd (28 03 1991) neergezet voor 150.000,- gulden. Het ontwerp van het nieuwe Kennis- en Informatie centrum is van TWA architecten uit Burdaard.

Er wordt door het bestuur volop gewerkt aan de realisatie van de plannen. Als alles nu meezit kan de bouw meteen na de winter los en staat er eind volgend jaar een voorziening die met inzet van vrijwilligers een nieuw elan moet geven aan activiteiten.

De opening staat gepland voor eind oktober 2020.

Marsum bij Appingedam rond 1906

Egge Knol

De wierde van Marsum bij Delfzijl is bekend om de prachtige Romaanse kerk die pittoresk op het kerkhof staat, geheel omringd door een gapend gat dat de exploitatie van wiergrond heeft achtergelaten. De kerk van Marsum is al jaren bezit van de Stichting Oude Groninger Kerken. Kerk en wierde zijn beslist een bezoek waard.

Voor- en achterzijde van de prentbriefkaart

Enige jaren terug kon op Marktplaats.nl een prachtige foto worden gekocht waarop aan de linkerkant een deel van de wierde nog overeind staat. De kerktoeren steekt net boven de bomen uit. De foto is afgedrukt op prentbriefkaartformaat met een deelstreep voor een adresdeel en een tekstdeel. Dat was het gevolg van een Koninklijk Besluit van 15 september 1905. Voordien mocht aan de achterzijde enkel een adres staan. Eventuele mededelingen moesten aan de voorzijde geschreven worden. De afdruk van de foto is derhalve van na die tijd. Onder

prentbriefkaartverzamelaars staan dit soort kaarten bekend als fotokaarten. Ze zijn soms, maar vaker niet, verzonden. Overigens zijn ook veel familiefoto's op dit voorbedrukte fotopapier afgedrukt. Aan de achterzijde van de kaart is op de adresregels in een net handschrift geschreven 'Afgaving wierde te Marsum bij Appingedam'. Een jaartal ontbreekt. Van de afgraving bestaan twee andere prachtige foto's bij de Groninger Archieven waarbij de tjalken op de voorgrond mooi in beeld komen. Die zijn uit 1903 en laten zien dat de wierde minder ver was afgegraven (Knol e.a. 2005, 24-25).

De wierde Marsum is ook bekend vanwege een schatvondst met minstens 21 gouden imitatie-solidi van Lodewijk de Vrome, enige Karolingische zilveren munten en een aantal prachtige stukken gordelbeslag en een gelijkarmige fibula. De schat kwam in handen van een juwelier J.A. Rodbard uit Dordrecht die de munten los verkocht. Het Groninger Museum en het Koninklijk Penning Kabinet wisten enkele solidi te verwerven. De sieraden en het restant van de schat kwamen in handen van de Friese numismaat Servaas Wigersma die zijn deel aan het Fries Museum vermaakte. Sinds 1964 ligt dit deel als bruikleen in het Groninger Museum. Maar op het moment van verschijnen van deze nieuwsbrief ligt de schat, te midden van vele andere uit dezelfde tijd, in het Fries Museum op de prachtige expositie *Wij Vikingen*. De jongste munten in de schat dateren uit 881-887. Wat er op wijst dat de schat eind 9^e eeuw in de grond is gekomen. Er zijn opvallend veel zilverschatten uit de negende eeuw uit Noord-Nederland bekend. Dit heeft stellig te maken met de overvallen van Noormannen (Knol 2005). De tentoonstelling in Leeuwarden geeft een indrukwekkend overzicht van deze schatvondsten.

De schat van Marsum met de munten uit het Fries en het Groninger Museum. Foto: Groninger Museum, John Stoel.

Over de imitatiepunten van Lodewijk de Vrome is veel gepubliceerd. Recentelijk door Simon Coupland (2016). De verspreiding van deze punten concentreert zich langs de Nederlandse kust met nadruk op Friesland en Groningen. Deze verspreiding is ook kenmerkend voor Arabische dirhams. Coupland veronderstelt dat de gouden punten zijn geslagen op gezag van Scandinavische heersers die destijds de baas waren in de Friese gebieden. De punten komen ook voor in Scandinavië, Schotland, Noord-Ierland en dat deel van Engeland dat onder de Danelaw viel. De gouden imitatie-solidi passen zo in een toenemend aantal voorwerpen met een Viking-relatie. Vikingschatten kenmerken zich ook door het voorkomen van sieraden wat de schat van Marsum een extra Viking-karakter geeft. De schat werd in april 1906 gevonden. Het is goed denkbaar dat de foto op de prentbriefkaart samenhangt of ten minste gelijktijdig is met de vondst van de schat.

Literatuur:

Egge Knol 2005: Gold und Silber aus Marsum – karolingische Schatzfunde in den Niederlanden. In E. Wamers / M. Brandt (eds.) *Die Macht des Silbers, Karolingische Schätze im Norden*. Regensburg, 119-124.

Egge Knol, Alexandra C. Bardet & Wietske Prummel, 2005: *Professor van Giffen en het geheim van de wierden*, 24-25.

Simon Coupland, 2016: Recent Finds of Imitation Gold Solidi in the Netherlands. *Numismatic Chronicle* 176, 261-269, & plate 30.

Reisverslag: Op zoek naar de Noord-Nederlandse terpbewoners in Denemarken

Tessa Krol

Al geruime tijd houd ik mij bezig met de bewoningsgeschiedenis van het Noord-Nederlandse terpengebied en Drenthe in de 4^e en 5^e eeuw. Dit doe ik in het kader van mijn promotieonderzoek, bij het Groninger Instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen.

Over deze periode is nog veel onduidelijk. In het terpengebied is in de 4^e eeuw sprake van een (vrijwel volledig) bewoningshiaat, waarna het gebied in de 5^e eeuw wordt herbevolkt. Er werd een nieuwe materiele cultuur geïntroduceerd, waaronder een nieuw soort aardewerk, dat aardewerk in Angelsaksische stijl wordt genoemd. Ditzelfde aardewerk komt in Drenthe voor vanaf de 4^e eeuw. Daar was er geen onderbreking in de bewoning. In Drenthe, en de enkele plekken in het terpengebied die nog wel bewoond waren, lijkt het aardewerk zich in een inheemse aardewerktraditie te hebben ontwikkeld. Het is niet duidelijk hoe en door wie het aardewerk geïntroduceerd is. Voor het terpengebied gaan we er vanuit dat migranten hier in ieder geval een rol bij moeten hebben gespeeld, wegens het hiaat in de 4^e eeuw en snelle herbevolking in de 5^e eeuw. Er wordt verondersteld dat deze migranten uit noordwest-Duitsland afkomstig waren, maar we willen graag meer weten over welke gebieden. Kunnen ze bijvoorbeeld ook uit Denemarken komen. En hoe zit dit in Drenthe? Kwamen hier ook migranten, of is het aardewerk in Angelsaksische stijl daar ontstaan onder invloed van culturele contacten?

Belangrijk voor de theorievorming rond het bewoninghiaat waren onder meer de opgravingen bij Wijnaldum (Gerrets & De Koning 1999). De discussie over in welke mate immigranten of uitwisselingen in een cultureel netwerk een rol spelen bij de introductie van de nieuwe materiële cultuur wordt onder meer besproken door Nieuwhof (2013, 2016), Krol (2018) en Krol, Struckmeyer en Nieuwhof (2018). Continuïteit in de ontwikkeling van het aardewerk is aangetoond voor Midlaren en Ezing (Nieuwhof 2008, 2013, 2016).

Hoewel er zeker geen eenduidig verband is tussen materiële cultuur en identiteit, en we heel voorzichtig moeten zijn met het plakken van etnische labels, hoop ik aan de hand van het aardewerk wat meer te weten te komen over de culturele identiteit van de bevolking en over met wie zij zoal contact hadden. Om dat te doen vergelijk ik onder meer het aardewerk dat we hier vinden met het aardewerk dat voorkomt in de omliggende gebieden. Eerder heb ik al collecties in Duitsland en Engeland bezocht, nu ging de reis, met steun van de Vereniging voor Terpenonderzoek, naar Denemarken.

Op mijn reis heb ik vier musea bezocht, om een goed beeld te krijgen van de verschillende regio's: Kopenhagen op Seeland, Odense op Fünen en Haderslev en Ribe in zuid-Jutland.

Het Nationalmuseet in Kopenhagen is het grootste cultuurhistorische museum van Denemarken, met een prachtige collectie. Hieronder bevinden zich veel pronkstukken, zoals bijvoorbeeld de bekende Gundestrup ketel uit de 2de of 1ste eeuw v.Chr. Er is een enorme rijkdom aan metaalvondsten uitgesteld, uit allerlei perioden. Opvallend zijn ook de menshoge runenstenen uit de Vikingtijd.

De Gundestrupketel. Foto: Tessa Krol

Runenstenen in het nationaal museum. Foto: Tessa Krol

Ik heb er een afspraak met een collega-archeoloog die gespecialiseerd is in het aardewerk in deze regio. Er zijn vondsten van aardewerk in Angelsaksische stijl uit Seeland voor mij klaargezet en ik kan de documentatie van een opgraving van een groot grafveld inzien. Het schijnt één van de weinige grafvelden hier te zijn waar dit soort aardewerk voorkomt. Het materiaal uit Seeland blijkt toch echt wel anders te zijn dan dat bij ons. Het museum heeft een flinke bibliotheek, waar ik publicaties tegenkom die ik thuis nog niet heb kunnen vinden. Ik krijg een kleine privérondeleiding, met meer achtergrondinformatie en speciale aandacht voor mijn periode en de ontwikkelingen hier in Denemarken. In de vaste opstelling van het museum staan verschillende potten die voor mij van belang zijn. Eén vitrine is met name interessant. Hier staat een aantal potten per regio, van mijn periode en iets ouder, met aardewerk dat overeenkomsten vertoont met ons aardewerk in Angelsaksische stijl maar toch ook in allerlei opzichten anders is.

Enkele potten uit de bovengenoemde aardewerkvitrine. Foto: Tessa Krol

Het volgende bezoek is aan het depot van de Odense Bys Museer – de stadsmusea van Odense, die zijn verdeeld over acht locaties. Ze zijn met name gewijd aan Hans Christian Andersen, die hier vandaan komt. Ook hier heb ik hier een afspraak met de expert voor het aardewerk uit deze regio. Op Fünen zijn veel grote grafvelden opgegraven waar het voor mij relevante aardewerk voorkomt. Van te voren heb ik potten kunnen selecteren die nu voor mij zijn klaargezet. Hier zijn potten bij die sprekend lijken op die in noord-Nederland en noordwest-Duitsland, maar veel hebben ook duidelijk een eigen noordelijk stijl, naast Angelsaksische stijlelementen. Op Fünen is sowieso sprake van diverse invloeden, met ook connecties met Polen en Zweden.

Als derde bezoek ik het Museum Sønderjylland (zuid-Jutland) in Haderslev, waar ik een afspraak heb met één van de leidende onderzoekers voor zuid-Jutland. Het is geen groot museum. Het geeft wel een goed overzicht per periode en het is een mooie visuele tentoonstelling. Zo zijn er bijvoorbeeld reconstructies van graven, met de sets aan grafgraven die per type graf worden aangetroffen. Na een rondleiding gaan we naar de opgravingsdienst van het museum, waar ik opgravingsdocumentatie kan inzien. In Denemarken zijn het de musea die opgravingsbevoegdheid hebben en veel van de opgravingen uitvoeren. Vanuit Haderslev bezoeken we ook Hjemsted. Dat is een grote, belangrijke site uit dit gebied, waar op de locatie van de opgraving een

Het nagebouwde dorpje in het museum van Hjemsted. Foto: Tessa Krol

museum aan is gewijd, met vondsten uit de ijzertijd tot en met de vroege volksverhuizingstijd. Helaas wordt dit leuke museum bedreigd met sluiting. De mooie tentoonstelling is opgedeeld in een 'bovenwereld' en een 'onderwereld': bovengronds zijn reconstructies gemaakt van één van de fases van de site, van diverse boerderijen, rond een omheinde veekraal en met een centraal gebouw. Ondergronds, in de kelder, komt het dodenrijk tot leven. Hier is per fase een deel van het grafveld gereconstrueerd, ook precies zoals opgegraven. Ook het

aardewerk hier in zuid-Jutland vertoont veel overeenkomsten met wat we in Noord-Nederland kennen, maar lijkt eigenlijk altijd duidelijk noordelijke trekken te hebben, die wij niet zozeer kennen.

Mijn laatste bestemming is Ribe. Ribe wordt wel gezien als de oudste stad van Scandinavië en is een bekende handelsplaats uit de Vikingtijd. In het Vikingmuseum zijn vondsten tentoongesteld uit de Vikingtijd tot en met de latere middeleeuwen. Er is een reconstructie gemaakt van Ribe rond 800 n. Chr. en rond 1200 n. Chr.

In het kantoor en depot van de Sydvestjyske Museer (musea van zuidwest Jutland), waar onder meer het Vikingmuseum onder valt, heb ik een afspraak met een archeoloog die veel van de opgravingen voor het museum heeft uitgevoerd. Ook hier krijg ik inzage in de documentatie van opgravingen, en ik kan bovendien nog ongepubliceerd aardewerk bekijken. Er is een zeer uitgebreide, goed doorzoekbare database, waar ik op basis van de foto's en informatie potten kan uitzoeken die ik graag wil zien.

Ook hier zie ik weer dat het materiaal uit zuid-Jutland veel overeenkomsten, maar ook veel verschillen vertoont met wat bij ons gebruikelijk is. Dat soort inzichten maakte dit tot een erg leerzame reis. Het was goed om zelf het aardewerk te kunnen bekijken in plaats van af te moeten gaan op alleen aardewerktekeningen. Misschien nog wel belangrijker was het om alle onderzoekers van de verschillende musea te spreken en te horen dat er uiteenlopende meningen zijn, die niet allemaal in de literatuur terug zijn te vinden. Nu begint het eigenlijke werk: de verwerking van alle nieuwe informatie en ideeën die deze reis heeft opgeleverd.

Voorbeeld van een pot uit de collectie van de de Sydvestjyske Museer. Voor ons is de hoge hals erg ongebruikelijk. Foto: de Sydvestjyske Museer (<http://sol.sydvestijskemuseer.dk/>)

Literatuur

Krol, T.N., 2018. Aardewerk in Angelsaksische stijl en de veranderingen in Noord-Nederland in de 4de en 5de eeuw. *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 99, 107-112.

Krol, T.N., K. Struckmeyer en A. Nieuwhof, 2018. Pottery in Anglo-Saxon style from the northern Netherlands and north-western Germany: fabrics, regional and chronological patterns, and their implications. *Archaeometry* 60 (4), 713-730

Nieuwhof, A., 2008. Het handgemaakte aardewerk, ijzertijd tot vroege middeleeuwen. In: J.A.W. Nicolay (red.), *Opgravingen bij Midlaren: 5000 jaar wonen tussen Hondsrug en Hunzedal* (= Groningen Archaeological Studies, 7) (Eelde/Groningen), 261-304.

Nieuwhof, A., 2016. Anglo-Saxon immigration or continuity? Ezinge and the coastal area of the northern Netherlands in the Migration Period. *Journal of archaeology in the low countries* 5-1, 53-83.

Nieuwhof, A., 2016. De lege vierde eeuw. *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 98, 83-98.

Een aanvulling op ons pleidooi voor een structurele landschapshistorisch-aardkundige inspectie

Mans Schepers, Ben Westerink & Erik Meijles

Naar aanleiding van ons pleidooi in de vorige nieuwsbrief (nieuwsbrief nr. 23, december 2018) over de analyse en datering van geul- en slootvullingen buiten de directe omgeving van terpen en wierden ontvingen we een e-mail van Gert Kortekaas.

Hij wees ons erop dat we in de eerste alinea's geen recht doen aan de uitgebreide aandacht die er op het Zerniketerrein is geweest voor archeologie en landschap. Het gaat dan met name om de zinsnede dat er 'nauwelijks aandacht was voor de archeologie en aardkundige betekenis'. Hij heeft er gelijk in dat we dat anders hadden moeten formuleren.

Graag geven wij gehoor aan zijn verzoek om te benadrukken dat er juist op het Zerniketerrein veel onderzoek is gedaan naar de landschappelijke kant van het wierdenonderzoek. Ook de door ons genoemde geul is bekend en het tracé daarvan is nauwgezet in beeld gebracht.

Dat verandert aan ons pleidooi verder niets. Een analyse zoals wij die voor deze geul voorstellen zou ook, of misschien wel juist, daar een prachtige aanvulling zijn.

Activiteitenverslag Vereniging voor Terpenonderzoek 2018

Annet Nieuwhof (de secretaris)

2018 was een succesvol jaar voor de vereniging. Er verschenen maar liefst twee Jaarverslagen.

Ten eerste was dat de artikelenbundel *Fragmenten uit de rijke wereld van de archeologie*. Deze bundel werd opgedragen aan dr. Ernst Taayke, ter gelegenheid van zijn afscheid als beheerder van het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis, en uit erkentelijkheid voor zijn belangrijke bijdragen aan de Noord-Nederlandse archeologie. Ernst Taayke was ook jarenlang bestuurslid en redacteur van de Jaarverslagen. De bundel werd medegefinancierd door de drie noordelijke provincies en door het Wetenschappelijk Fonds van de Drents Prehistorische Vereniging. Het boek werd gepresenteerd en aan Ernst Taayke aangeboden tijdens de goed bezochte Algemene ledenvergadering op 21 april, in het archeologisch depot in Nuis. De ALV werd opgeluisterd door twee lezingen. Ben Westerink vertelde over Middag-Humsterland en over het initiatief om dit mooie wierdenlandschap, waarin het oude kwelderlandschap nog altijd herkenbaar is, voor te dragen als Werelderfgoed. De lezing van Vincent van Vilsteren ging over Alsengemmen, een tamelijk onbekende maar heel interessante vondstgroep uit de Middeleeuwen.

Het tweede Jaarverslag verscheen onder de titel *De geschiedenis van Terpen- en Wierdenland. Een verhaal in ontwikkeling*. Dit boek biedt een overzicht van de archeologie en landschapsgeschiedenis van het terpen- en wierdengebied, en is een van de resultaten van het Waddenfondsproject Terpen- en Wierdenland, dat dit jaar werd afgesloten. Het boek werd voor een belangrijk deel door het project gefinancierd.

De nieuwsbrief *Van terpen en wierden* verscheen in december, net als vorig jaar weer een uitgebreide editie.

Subsidie werd verleend aan de publicatie van het grote Onlandenonderzoek door dr. Johan Nicolay. De drie dikke delen van deze uitgave verschenen in september. Ook werd subsidie verleend aan dr. Mans Schepers, ten behoeve van de analyse van bodemonsters uit zijn proefvelden op de buitendijkse kwelder. Subsidie werd toegezegd aan prof. Reinder Reinders, voor zijn in 2019 te verschijnen uitgave *De Atlas van Acker Stratingh*.

Op 27 oktober was de Vereniging met een stand aanwezig op de 2e Bodemvondstendag te Warffum. De dag werd niet zo goed bezocht, maar leverde de vereniging toch enkele nieuwe leden op.

In 2018 overleed ons lid dhr. Wilco de Jonge. Hij was een betrokken amateur-archeoloog, lange tijd actief in de Archeologische Werkgroep Leidschendam-Voorburg, en nauw betrokken bij de publicatie van de opgraving in de Romeinse nederzetting, Forum Hadriani in Voorburg (*Forum Hadriani. Van Romeinse stad tot monument*).

Door opzeggingen verloren we vijf leden, maar een groter aantal nieuwe leden meldde zich aan. Op 31 december 2018 had de Vereniging 320 leden, veertien meer dan een jaar eerder.

Het bestuur bleef ongewijzigd: Egge Knol (voorzitter), Wietske Prummel (penningmeester), Annet Nieuwhof (secretaris), en Jelle Arjaans, Gerhard Bakker, Johan van Gent, Michiel Rooke en Sarah Zandboer (leden). De redactie van de Jaarverslagen is in handen van Annet Nieuwhof, de nieuwsbrief wordt geredigeerd door Michiel Rooke en Jelle Arjaans.

Het financieel jaarverslag over 2018 staat op de website van de Vereniging voor Terpenonderzoek. (<https://www.terpenonderzoek.nl/ANBI/Financien>)

Daan Raemaekers, de directeur van het Groninger Instituut voor Archeologie, overhandigde de eerste twee exemplaren van 'De geschiedenis van Terpen- en Wierdenland. Een verhaal in ontwikkeling' aan Mirjam Pragt van de Stichting Erfgoed & Publiek in Friesland (midden), en aan Mireille de Jong van Erfgoedpartners in Groningen (links)

VERENIGINGSWINKEL 2019

Leden van de vereniging kunnen onderstaande publicaties met korting aanschaffen. Niet-leden kunnen de publicaties ook bestellen, maar betalen iets meer.

Jaarverslagen

- Jaarverslag 2, 1917-1918, met Van Giffen's verslag over de opgraving in Wierhuizen. Prijs voor leden 4 euro; voor niet leden 5 euro.
- Jaarverslag 3-4, 1919-1920, Van Giffen: verslag over de opgraving het het Karolingische grafveld te Godlinze. Prijs voor leden 10 euro; voor niet leden 15 euro.
- Jaarverslag 7/8, 1922-1924, met o.a. de opgraving te Hatsum (Friesland). Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 25-28, 1941-1944, 3 delen (met platen), o.a Valkenburg (Zuid-Holland) en een artikel van Glasbergen over *terra sigillata* in Groningen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 29-32, 1945-1948, 2 delen (met platen), over 'inheemse en Romeinse terpen': Ezinge, Utrecht, Valkenburg (Zuid-Holland) en Vechten. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 33-37, 1949-1953, 3 delen (met platen), o.a. over Valkenburg (Zuid-Holland) en Deinum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 51, 1969, 50 jaar terpenonderzoek. Prijs voor leden 4 euro; voor niet leden 5 euro.
- Jaarverslag 66-72, 1982-1988, o.a. een artikel van De Langen en Waterbolk over Ezinge, verder Leeuwarden en Kimsward. Prijs voor leden 10 euro, voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 73-74, 1989-1990, themanummer over het grafveld Oosterbeintum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 75, 1991, 75 jaar terpenonderzoek; diverse artikelen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 76-82, 1992-1998, o.a. artikel van Bazelmans over het laat-Romeinse bewoningshaat en van Heinze over vondsten op het Ostfriesische Watt. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 83-90, 1999-2006, o.a. artikelen over Hoxwier bij Mantgum, kokkels en vroeg-middeleeuwse grafvelden. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 91, 2007, themanummer over de opgraving in wierde Englum. Prijs voor leden 13,50 euro; voor niet-leden 17 euro.
- Jaarverslag 92, 2008, themanummer over de wierde Dorkwerd. Prijs voor leden 13 euro; voor niet leden 19,50 euro.
- Jaarverslag 93, 2010, o.a. artikelen over het gebruik van zoden en over het begin van het wierdenonderzoek. Prijs voor leden 11 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 94, 2011, over ijzertijdikralen. Prijs voor leden 6,50 euro; voor niet-leden 9,50 euro.
- Jaarverslag 96, 2014, themanummer: *En dan in hun geheel. De vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge*. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.
- Jaarverslag 97, 2015, themanummer: *Graven aan de voet van de Achlumer dorpsterp. Archeologische sporen rondom een terpnederzetting*. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.
- Jaarverslag 99, 2018, *Fragmenten uit de rijke wereld van de archeologie*, 25 artikelen over de archeologie, aangeboden aan Ernst Taayke. Prijs voor leden: 16 euro; voor niet-leden: 25 euro.
- Jaarverslag 100, 2018, De geschiedenis vban terpen- en wierdenlnad. Een verhaal in ontwikkeling. Prijs voor leden: 16 euro; voor niet-leden: 25 euro.
- Jaarverslag 101, 2019, De hoogste terp van Friesland. Nieuw en oud onderzoek in Hogebeintum. Prijs voor leden: 13,50; voor niet-leden: 20 euro.

Andere publicaties

M. Miedema, 2000. West-Fivelingo 600 v.Chr.-1900 n.Chr. Archeologische kartering en beschrijving van 2500 jaar bewoning in Midden-Groningen. Overdruk van een artikel uit *Palaeohistoria* 41/42: 237-443. Losbladig. Prijs voor leden 5 euro; voor niet-leden 7 euro.

A. Nieuwhof (red.), 2006. De Wierde Wierum (Provincie Groningen), een archeologisch steilkantonderzoek. Prijs €10 voor leden, €15 voor niet-leden.

D.A. Gerrets, 2010: Op de grens van land en water. Dynamiek van landschap en samenleving in Frisia gedurende de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd. Groningen Archaeological Studies 13. 249 pagina's, zwart-wit met enkele kleurenpagina's; met CD-Rom. Prijs voor leden: € 25,50; winkelprijs € 39,75 (www.barkhuis.nl).

A. Nieuwhof, 2015: Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp region of the northern Netherlands, 600 BC – AD 300. Groningen Archaeological Studies 29. 448 pagina's, zwartwit geïllustreerd, hardcover. Prijs voor leden 29 euro; winkelprijs € 37,50 (www.barkhuis.nl).

Zolang de voorraad strekt.

Verzendkosten zijn voor rekening van de koper.

Te bestellen bij de secretaris: terpenvereniging@gmail.com.

Of per post: p/a GIA, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.

Postadres

Vereniging voor Terpenonderzoek
Poststraat 6
9712 ER Groningen

Website

www.terpenonderzoek.nl

De Vereniging voor Terpenonderzoek heeft als doelstelling het bevorderen van het archeologisch onderzoek naar de activiteiten van de bewoners van de kwelders langs de Waddenzee. De vereniging subsidieert wetenschappelijke publicaties, waaronder dissertaties, verstrekt incidenteel kleine bijdragen in de kosten van wetenschappelijk onderzoek en geeft twee tijdschriften uit. Voor de leden worden studiebijeenkomsten en excursies naar opgravingen en tentoonstellingen georganiseerd. Waar mogelijk draagt de vereniging bij aan de bescherming en het behoud van wierden en terpen en hun landschappelijke context.

indien onbestelbaar retour: Poststraat 6, 9712 ER Groningen